

Hva skal til for å få flere i arbeid?

ESSAY

STEINAR KROKSTAD

steinar.krokstad@ntnu.no

Steinar Krokstad er professor i sosialmedisin ved HUNT forskningssenter, NTNU og spesialist i psykiatri ved Sykehuset Levanger.

Forfatteren har fylt ut ICMJE-skjemaet og oppgir ingen interessekonflikter.

Høy sysselsetting er en av suksessfaktorene bak den nordiske velferdsstaten. Men for dem som har falt ut av arbeidslivet, kan veien tilbake være lang. Det er på tide å tenke nytt om hva som skal til for å få flere tilbake i arbeid.

Figur 1 Illustrasjon: Eva Bee / NTB

Grunnloven § 110 pålegger statens myndigheter å «legge forholdene til rette for at ethvert arbeidsdyktig menneske kan tjene til livets opphold ved arbeid eller næring». En slik rett til arbeid står sentralt i velferdsstaten. Men utformingen

av ulike velferdsordninger beror ofte på brede vurderinger, og politisk-ideologiske forskjeller ligger ofte til grunn for ulike veivalg.

De siste årene har politikere tatt til orde for at det stilles for få krav til personer som mottar trygdeytelser, og at aktivitetsplikt bør vektlegges mer i arbeidsrettede tiltak i Nav. Dermed uttrykkes en forventning fra samfunnet om at de som mottar ytelser fra Nav, skal bidra på lik linje med andre. Mens grunnloven § 110 innebærer krav rettet mot staten, vender politikere kravet mot enkeltmennesker. Loven innebærer en rettighet, mens politikerne snakker om plikter.

Virker arbeidsrettede tiltak?

Aktivitetsplikt er ingen garanti for gode resultater. I Navs fagtidsskrift *Arbeid og velferd* kan man lese at det som er avgjørende, er hvordan «plikten» praktiseres (1). I litteraturen er det imidlertid samlet sett svært få arbeidsrettede tiltak som har vist seg særlig effektive (2). Ett problem er at individrettede programmer sjelden tar hensyn til det relasjonelle forholdet mellom arbeidstakers helseressurser på den ene siden og arbeidslivets krav på den andre (3). Ettersom tiltakene i stor grad rettes mot trygdemottakerne, ser tiltakene ut til å bygge på en teori om at årsaken til at folk ikke er i arbeid, er individbetinget. Det er som å høre et ekko fra Margaret Thatchers filosofi om at fattigdom er en personlig feil (4).

«Mens grunnloven § 110 innebærer krav rettet mot staten, vender politikere kravet mot enkeltmennesker»

Forskning tyder imidlertid på at det er et ekskluderende arbeidsmarked som er hovedårsaken til at ikke flere er i arbeid, og til endringer i andelen arbeidsuføre over tid i befolkningen, oppsummert i John Gunnar Mælands bok *Trygd eller arbeid?* (5). I dag kreves det ofte både formell og uformell kompetanse og høy grad av personlig egnethet for å lykkes. Så lenge det ikke gjøres strukturelle tiltak for å åpne opp arbeidslivet for flere, er det svært vanskelig å få flere i arbeid, uansett hvor sterkt press man legger på enkeltindivider (5).

Krav og plikt

Selv om det ekskluderende arbeidsmarkedet er hovedårsaken til at ikke flere er i arbeid, trenger vi individrettede programmer og tiltak på individnivå. Men er det hensiktsmessig å møte personer som har falt ut av arbeidslivet på grunn av sykdom, med krav og plikter?

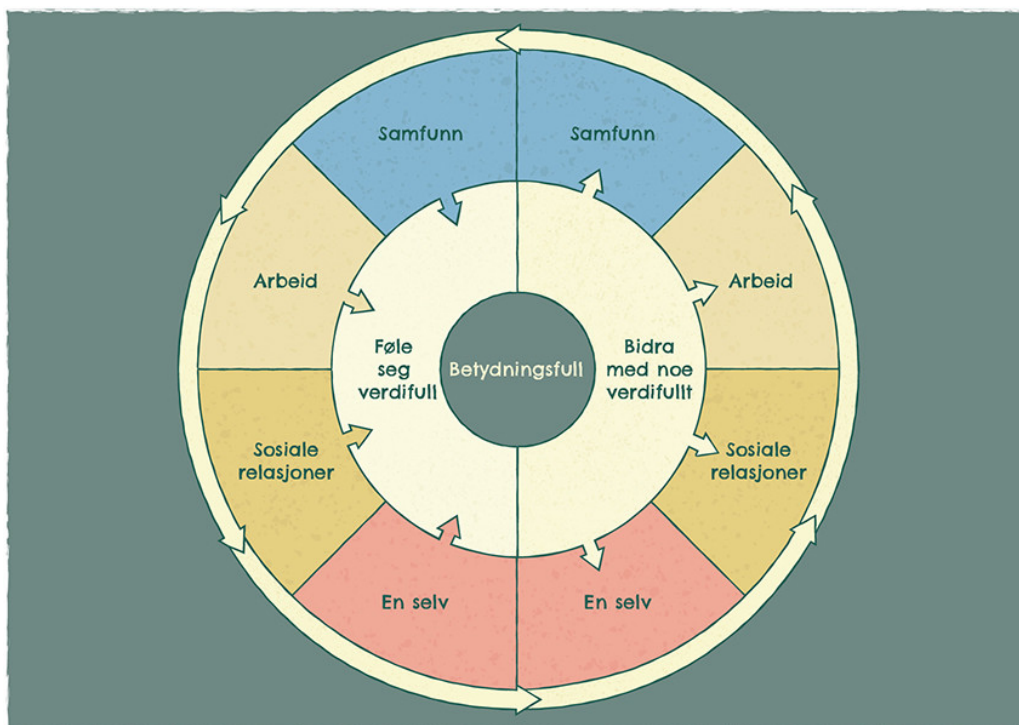
«Forskning tyder på at det er et ekskluderende arbeidsmarked som er hovedårsaken til at ikke flere er i arbeid»

Som allmennlege og psykiater i mange år har jeg møtt en lang rekke pasienter som av sosiale, økonomiske og helsemessige årsaker ikke har mestret arbeidslivet. Mange har hatt en vanskelig barndom og sosiale problemer gjennom skolealderen, slik at de ikke har greid å skaffe seg yrkesutdanning. Pasientene plages ofte av psykisk stress, kroppslige smerter, utmattelse og sliter med mellommenneskelige konflikter. De lider av mangel på anerkjennelse, en følelse av betydningsløshet, og de fleste har tanker om at de ikke er like verdifulle som andre.

Anerkjennelse – det å ha betydning

Hvis vi skal lykkes med arbeidsrettede tiltak for pasienter med slike utfordringer, tror jeg vi må starte med anerkjennelse. Vi må bidra til at pasienter som ikke har kommet seg inn i eller har falt ut av arbeidslivet, blir anerkjent og får erfare at de har en verdi i seg selv – et menneskeverd. Alle trenger å erfare at de har en verdi også i tillegg til det de kan bidra med av arbeidsinnsats. Uten å erfare at man har en verdi, er det vanskelig å tenke seg at man vil kunne *bidra med noe verdifullt* (6).

Ved å stille *krav* til noen ligger det implisitt at de har en gjeld å gjøre opp for. Når man pålegger andre *plikter*, understreker man ikke da en oppfatning av at moralen deres ikke er god nok? Således risikerer man å forsterke følelsen av verdiløshet hos mennesker som nettopp har dette som den helt grunnleggende utfordringen (6).

Figur 2 Illustrasjon av to psykologiske erfaringer som komplementerer hverandre: På den ene siden må man erfare at man har verdi ved å få anerkjennelse fra samfunn, arbeidsliv, sosiale nettverk og oss selv. På den andre siden må man erfare at man kan bidra med noe verdifullt. Figuren er laget av dr. Isaac Prilleltensky (6), oversatt og tegnet av Tidsskriftet.

Det er etter min mening grunn til å sette et stort spørsmålstegn ved bruk av *krav og plikt* som politisk og faglig grunnlag for rehabiliteringstiltak i Nav. To fremstående norske leger, arbeidsmedisineren Ebba Wergeland og allmennlegen Gisle Roksund, har begge pekt på at arbeidslinja, med krav og pliktretorikk i bunnen, har brakt skammen tilbake i stønadssystemet (7, 8). Er det noe folk med en følelse av verdiløshet ikke trenger, er det mer skam.

I samarbeidet med Nav om pasienter har jeg kjent på et faglig og profesjonsetisk ubehag når krav og plikt har blitt tema. Det engelskspråklige begrepet *mattering* fra psykologien, som kan oversettes til *anerkjennelse* eller *betydningsfullhet*, tydeliggjør hva som er problemet med bruk av krav og plikt i møte med utsatte pasienter (6). Begrepet beskriver en ideell psykologisk tilstand der to psykologiske erfaringer komplementerer hverandre. På den ene siden handler det om å erfare at man har verdi. Samtidig dreier det seg om å erfare at man kan bidra med noe verdifullt (figur 2). Begge aspektene avhenger av og må balanseres mot hverandre. For å kunne bidra med noe av verdi, må man ha troen på at man selv har en verdi ((6)). Vi trenger anerkjennelse fra både samfunn, arbeidsliv, sosiale nettverk og oss selv. Å være landløs flyktning kan oppleves som en katastrofe selv om man har venner. Det hjelper lite å være faglig sterk hvis du blir utstøtt sosialt. Imidlertid er det av stor betydning å kunne *bidra med noe av verdi* på flere områder i livet. De aller fleste har et sterkt ønske om å være i lønnet arbeid, bidra til samfunnet gjennom å betale skatt, sørge for at familie og venner har gode liv og være i stand til å ta vare på egen helse og velferd (6).

«Det er etter min mening grunn til å sette et stort spørsmålstegn ved bruk av krav og plikt som politisk og faglig grunnlag for rehabiliteringstiltak i Nav»

Isaac Prilleltensky, som er en sentral forsker på rammeverket om *mattering* (6), underbygger på en overbevisende måte at anerkjennelse og det å erfare at man har en betydning i samfunnet, er et helt grunnleggende menneskelig behov. Synspunktene hans støttes også av andre anerkjente teorier. I tilknytningsteorien påpekes betydningen av å bli ivaretatt som barn. Tidlig tilknytning til andre, det å erfare at man har en verdi, er helt avgjørende for vår overlevelse, emosjonelle og sosiale utvikling samt fremtidige relasjonsdannelse og psykiske helse. Andre veletablerte psykologiske teorier understreker også det universelle behovet vi har for å kunne tilføre verdi, bidra med noe og ha en betydning for andre. I rammeverket ABC (*Act, Belong, Commit*) for bedre psykisk helse fremheves også hvilken betydning det å bidra med noe har for god mental helse (9). Teorier om autonomi, tro på egen mestringsevne og mening med livet underbygger også betydningen av anerkjennelse og behovet for å bidra med noe av verdi (6).

Alvorlige konsekvenser

Når det fra politisk hold brukes ord som *krav* og *plikt*, og Nav møter utsatte mennesker med ord som har drag av nedlatenhet, fordommer og at folk har forskjellig verdi, tror jeg ikke man oppnår det man er på jakt etter: å gjøre flere i stand til å ta lønnet arbeid. Slik ordbruk og tiltak basert på krav og plikt-ideologi virker uegnet som motivasjon. Der slike tiltak virker, mistenker jeg at det er *til tross for* at krav og plikt er en del av konseptet, fordi kloke fagfolk greier å tone ned elementene av devaluering, straff og sanksjoner i møte med utsatte brukere.

«Når folk føler seg devaluert, kan de reagere med både depresjon og aggresjon»

Retorikken og ideologien bak kan i tillegg ha mer vidtrekkende negative samfunnseffekter hvis de anvendes bredere. Det er fristende å henvise til samfunnsutviklingen i USA. Når folk føler seg devaluert, kan de reagere med både depresjon og aggresjon (6). Det er også verdt å merke seg at forekomsten av psykiske plager har økt betydelig blant ungdom og unge voksne i Norge de siste årene (10, 11), og psykiske plager er den viktigste årsaken til arbeidsuførhet her til lands (12).

Mangel på anerkjennelse og en følelse av betydningsløshet i utsatte grupper i befolkningen kan altså få alvorlige følger i samfunnet. På individnivå kan det føre til lav funksjonsevne med hensyn til lønnet arbeid, psykisk sykdom, selvskading, rusmisbruk, personlighetsavvik og i verste fall antisosial og destruktiv atferd, som vold mot andre, hærverk, svik, tyveri og bruk av våpen (6).

Nytt grunnlag for arbeidsrettede tiltak?

Å gi folk anerkjennelse og erfaringer som viser at de har betydning, bør bli et nytt politisk, faglig og vitenskapelig grunnlag for Nav. Da vil man få et rammeverk som ivaretar balansen mellom behovet for å føle seg verdsatt og å bidra med noe av verdi på den ene siden og rettigheter og ansvar på den andre. Dessuten bygger teorien på helt sentrale verdier som bør ligge til grunn i alle møter mellom mennesker i Nav og i helsetjenestene. I tillegg til å etablere et nytt faglig og vitenskapelig grunnlag for Navs arbeid med arbeidsrettede tiltak overfor enkeltindivider, må det også tas strukturelle grep for å gjøre arbeidslivet mer inkluderende. Men det er en annen skål.

LITTERATUR

1. Dahl ES, Lima IAÅ. Krav om å stå opp om morra'n: virker det? Arbeid og velferd 2016; nr. 3: 115–30.

2. Kuoppala J, Lamminpää A. Rehabilitation and work ability: a systematic literature review. *J Rehabil Med* 2008; 40: 796–804. [PubMed][CrossRef]
 3. Krokstad S, Westin S. Disability in society-medical and non-medical determinants for disability pension in a Norwegian total county population study. *Soc Sci Med* 2004; 58: 1837–48. [PubMed][CrossRef]
 4. Dowden R. The Thatcher Philosophy. *Catholic Herald* 22.12.1978.
 5. Mæland JG. Trygd eller arbeid? Et sosialmedisinsk perspektiv på sykefravær og uførhet. Oslo: Cappelen Damm, 2014.
 6. Prilleltensky I. Mattering at the intersection of psychology, philosophy, and politics. *Am J Community Psychol* 2020; 65: 16–34. [PubMed][CrossRef]
 7. Wergeland W. Arbeidslinjas menneskeforakt. *Klassekampen* 14.2.2008.
 8. Roksund G. NAV på alle kanter. *Varden* 9.11.2019.
 9. Krokstad S. ABC for bedre psykisk helse. *Utposten* 2020; nr. 2: 6–11. <https://www.utposten.no/i/2020/2/m-82> Lest 27.11.2020.
 10. Sund ER, Rangul V, Krokstad S. Folkehelseutfordringer i Trøndelag. Folkehelsepolitisk rapport med helsestatistikk fra HUNT inkludert tall fra HUNT4 (2017-19). Levanger: HUNT forskningssenter, 2019. <https://www.ntnu.no/documents/10304/1269212242/Folkehelseutfordringer+i+Tr%C3%B8ndelag+2019.pdf/153c78b4-ad78-4b5a-a65b-2c1b9ff1252b> Lest 27.11.2020.
 11. Knapstad M, Heradstveit O, Sivertsen B. Studentenes Helse- og Trivselsundersøkelse 2018. Oslo: Studentsamskipnaden i Oslo og Akershus, 2018.
 12. Øverland S, Knudsen AK, Mykletun A. Psykiske lidelser og arbeidsuførhet. *Tidsskr Nor Psykol foren* 2011; 48: 739–44.
-

Publisert: 22. februar 2021. *Tidsskr Nor Legeforen*. DOI: 10.4045/tidsskr.20.0760

Opphavsrett: © Tidsskriftet 2026 Lastet ned fra tidsskriftet.no 6. februar 2026.